Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 376

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

INKLYUZIV TA’LIM VA IJTIMOIY HIMOYA TIZIMI: INSON QADRI VA TENG IMKONIYATLAR KAFOLATI

Olmosxon Akmal qizi Topivoldiyeva*

Farg‘ona davlat universiteti Huquqshunoslik fakulteti talabasi

✉ topvoldievaolmos@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim va ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirishning huquqiy va amaliy asoslari tizimli tahlil qilingan. Mavzuning dolzarbligi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ma’ruzalari, sohaga oid so‘nggi normativ-huquqiy hujjatlar (shu jumladan, PQ-818-sonli qaror) mazmuni bilan asoslantirilgan. Maqolada ilk bor Markaziy Osiyo davlatlari – O‘zbekiston, Qozog‘iston va Tojikistonning inklyuziv ta’lim sohasidagi tajribasi qiyosiy-differensial tahlil qilinib, har bir davlatning o‘ziga xos xususiyatlari va farqlari jadval asosida ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot yakunida milliy tizimni yanada takomillashtirishga qaratilgan ilmiy va amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar

inklyuziv ta’lim, ijtimoiy himoya, Ijtimoiy himoya milliy agentligi, inson qadri, qiyosiy tahlil, Markaziy Osiyo, to‘siqsiz muhit, pedagog-assistent, inklyuziv-resurs markazi.

KIRISH

XXI asrda insoniyat oldida turgan eng global muammolardan biri jamiyatning barcha a’zolari, xususan, jismoniy, psixofizik rivojlanishida nuqsoni bor yoki alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarning huquq hamda erkinliklarini ta’minlash, ularni ijtimoiy muhitga to‘laqonli integratsiya qilishdan iboratdir. Sifatli ta’lim hamda mustahkam ijtimoiy himoya inson kapitalini rivojlantirishning va jamiyatda tenglikni o‘rnatishning eng asosiy ustunlari hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda ”Inson qadri uchun” degan ezgu tamoyil davlat siyosatining eng yuqori darajasiga ko‘tarildi. Prezident Shavkat Mirziyoyev o‘zining ko‘plab xalqaro va ichki chiqishlarida, xususan, BMTning yuqori minbarlaridan turib hamda mamlakatimizdagi yirik ijtimoiy islohotlarga bag‘ishlangan yig‘ilishlarda ijtimoiy himoya tizimini tubdan isloh qilish va inklyuzivlikni kengaytirish zarurligini alohida ta’kidlab kelmoqda. Davlatimiz rahbari qayd etganidek: ”Ijtimoiy himoya – bu nafaqat nafaqa to‘lash, balki muhtoj fuqarolarimizni, ayniqsa, bolalarimizni jamiyatning faol a’zosiga aylantirish, ularga sifatli ta’lim va mehnat qilish uchun sharoit yaratish demakdir”.

Ushbu tadqiqot ishining maqsadi inklyuziv ta’lim hamda ijtimoiy himoya tizimining huquqiy va amaliy asoslarini o‘rganish, O‘zbekistondagi bugungi holat va tendensiyalarni xalqaro standartlar hamda Prezident ma’ruzalari mazmuni bilan bog‘lagan holda tizimli tahlil qilish, shuningdek, sohani yanada takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Inklyuziv ta’lim va ijtimoiy himoya konseptual jihatdan jahon va milliy adabiyotlarda keng doirada

tadqiq etilgan fundamental yo‘nalishlardir. Xalqaro miqyosda ushbu mavzu BMT konvensiyalari va YUNESKO dasturlari orqali xalqaro huquqiy mezon sifatida shakllandi.

1. Xalqaro nazariy asoslar. R. Rieser (2012) va L. Barton (2003) [11; 12] kabi olimlarning tadqiqotlarida inklyuziv ta’lim shunchaki ”nogironligi bor bolani oddiy maktabga joylashtirish” emas, balki butun ta’lim tizimini o‘quvchining ehtiyojlariga moslashtirish, maktab muhitini, o‘quv dasturlarini transformatsiya qilish jarayoni ekanligi isbotlangan. Shuningdek, Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) hamda Butunjahon banki ekspertlari (masalan, M. Mitra, 2018) [13] nogironligi bo‘lgan shaxslarning qashshoqlik darajasi yuqoriligini va bunga asosiy sabab ijtimoiy inklyuziyaning va moslashuvchan ta’limning yo‘qligi ekanligini ko‘rsatib berishgan.

2. Milliy tadqiqotlar va huquqiy baza. O‘zbekistonlik olimlardan F.K. Xayitova (2024), D.A. Axmedova (2022) [14; 15] va boshqalarning asarlarida mamlakatimizda inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari tahlil qilingan. Mualliflar Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining [1] ijtimoiy davlat prinsiplariga oid moddalarini hamda ”Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 20-moddasini [2] asos qilib olib, inklyuziv ta’limni ijtimoiy himoyaning o‘ziga xos mexanizmi sifatida talqin etadilar.

Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, qiyosiy-differensial tahlil va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Ijtimoiy himoya milliy agentligi (”Inson” agentligi) tashkil etilishi ijtimoiy sohada tub burilish yasadi. Ijtimoiy xizmatlar ko‘lamining 23 tadan 140 taga yetkazilishi hamda mahallabay tizimning yo‘lga qo‘yilishi alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarni ham qamrab olish imkonini berdi.

1. Statistik ko‘rsatkichlar va dinamika. Hukumat hamda Oliy Majlis palatalari ma’lumotlariga ko‘ra, maktabgacha ta’lim va xalq ta’limi tizimida inklyuziv guruh va sinflar soni keskin ortib bormoqda. 2025 yil yanvar oyidan boshlab o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijasida bugungi kunda 248 ta davlat maktabgacha ta’lim tashkilotida 519 ta inklyuziv guruh faoliyat yuritmoqda. Ularga 1 753 nafar alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar jalb qilingan. Maktab tizimida ham uzoq yillar davomida faqat uyda o‘qishga majbur bo‘lgan bolalarni umumta’lim maktablariga jalb qilish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

2. Tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar. Vazirlar Mahkamasining 638-sonli qaroriga [6] ko‘ra, inklyuziv sinflarda umumiy o‘quvchilar soni 25 nafardan oshmasligi, u yerda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar soni ko‘pi bilan 3 nafarni tashkil etishi qat’iy belgilangan. Bu o‘qituvchining bola bilan individual ishlashi uchun imkoniyat yaratadi. Bundan tashqari, iqtisodiy rag‘batlantirish tizimi joriy etildi: inklyuziv sinflarda dars berayotgan pedagoglarga mehnat sharoitlari uchun alohida ehtiyojli bolalar soniga qarab (1 nafardan 3 nafargacha) lavozim maoshining 10 foizidan 30 foizigacha ustamalar to‘lanmoqda. Prezidentning 2025 yil 24 dekabrdagi 818-sonli qaroriga [7] muvofiq yangi tashkil etilayotgan Ko‘p funksional inklyuziv-resurs markazlari xodimlariga 50 va 100 foizlik oylik ustamalar belgilangan.

3. Muammolar va to‘siqlar (Muhokama). Erishilgan yutuqlarga qaramay, amaliyotda quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda:

Infratuzilma tayyor emasligi. Aksariyat eski maktab binolarida panduslar, maxsus liftlar va taktil yo‘lakchalar mavjud emas. Shuning uchun Hukumat tomonidan 2026 yildan boshlab yangi qurilayotgan va rekonstruksiya qilinayotgan barcha maktablarni qat’iy ravishda inklyuziv ta’lim talablariga moslashtirish vazifasi yuklatildi.

Kadrlar yetishmovchiligi. Umumta’lim maktablarida faoliyat yuritayotgan o‘qituvchilar defektologiya, surdopedagogika va oligofrenopedagogika asoslaridan to‘liq xabardor emas. Inklyuziv sinflarda tyutorlar (yordamchi o‘qituvchilar) institutini kengaytirish talab etiladi.

1-jadval. Inklyuziv ta’lim va ijtimoiy himoya tizimining qiyosiy tahlili

Tahlil mezonlari	O‘zbekiston	Qozog‘iston	Tojikiston
Asosiy huquqiy baza	Yangi tahrirdagi Konstitutsiya, «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun, PQ-4860 va PQ-818 qarorlar [5; 7].	«Inklyuziv ta’lim to‘g‘risida»gi maxsus qonunchilik (2021), «Inklyuziv siyosat konsepsiyasi (2025–2030)» [8; 9]	«Inklyuziv ta’lim strategiyasi (2025–2045 yillargacha)» (2025 yil 30 sentyabrdagi 515-sonli qaror) [10]
BMT Konvensiyasi (CRPD)	Ratifikatsiya qilingan (2021 yil).	Ratifikatsiya qilingan (2015 yil).	Imzolangan (to‘liq ratifikatsiya jarayoni kutilmoqda).
Ijtimoiy-pedagogik model	Mahallabay tizimi va Ijtimoiy himoya milliy agentligi orqali integratsiyalashgan boshqaruv.	Uch bosqichli model: PMPK, korreksiya kabinetlari va inklyuziyani qo‘llab-quvvatlash markazlari.	Asosan xalqaro tashkilotlar ko‘magidagi pilot loyihalar va resurs markazlari bazasi.
Pedagoglarni rag‘batlantirish	Inklyuziv sinf o‘qituvchilariga 10% dan 30% gacha, resurs markazlari xodimlariga 50-100% gacha ustamalar.	Pedagog-assistentlar shtati yaratilgan. Inklyuziv sinf rahbarlari va o‘qituvchilariga maxsus koeffitsiyentlar bor.	Rag‘batlantirish tizimi shakllanish bosqichida, ko‘proq xalqaro grantlar loyihalariga tayanadi.
Infratuzilma va raqamlashtirish	Yangi va rekonstruksiya bo‘layotgan maktablarda «To‘siqsiz muhit» majburiy talabi joriy etilmoqda.	Yuqori darajada raqamlashgan. PMPK navbatlari tizimi avtomatlashtirilgan, 91% maktablarda sharoit bor.	Past raqamlashtirish va qishloq joylarida infratuzilma yetishmovchiligi mavjud.

Markaziy Osiyo mintaqasida inklyuziv ta’lim va ijtimoiy himoya tizimlarining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, Qozog‘iston raqamlashtirish va shtatli pedagog-assistentlar tizimini joriy etishda ilgarilab ketgan bo‘lsa, O‘zbekiston ijtimoiy himoyani boshqarishning institutsional modelini («Inson» agentligi va mahalla tizimi orqali) yaratishda yetakchilik qilmoqda. Tojikiston esa uzoq muddatli strategik rejalashtirish (2045 yilgacha) yo‘lidan bormoqda. Ushbu davlatlarning tajribasini o‘zaro almashish mintaqada alohida ehtiyojga ega bo‘lgan bolalar huquqlarini ta’minlashning umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim va ijtimoiy himoya tizimini o‘zaro integratsiyalashgan holda rivojlantirish – jamiyatda tenglik va inson huquqlarini ta’minlashning eng samarali strategiyasidir. Sifatli inklyuziv ta’lim alohida ehtiyojli bolalarni kelajakda davlatga qaram bo‘lib qolishdan asraydi, ularga kasb-hunar o‘rganish va mustaqil hayot kechirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, tizimni yanada takomillashtirish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Oliy pedagogik ta’lim dasturlarini isloh qilish. Barcha bo‘lajak o‘qituvchilar (boshlang‘ich sinf, fan o‘qituvchilari) uchun ”Inklyuziv pedagogika” majburiy fan sifatida kiritilishi lozim.

2. ”To‘siqsiz muhit” dasturini kuchaytirish. Maktab va bog‘chalarning jismoniy muhitini (bino, sanitariya-gigiyena xonalari) nogironligi bo‘lgan bolalar ehtiyojlariga to‘liq moslashtirish, texnik vositalar (brayl alifbosi darsliklari, eshitish apparatlari) bilan ta’minlash choralarini jadallashtirish.

3. Ijtimoiy integratsiyani kengaytirish. Inklyuziv ta’lim bitiruvchilarini kasb-hunarga yo‘naltirish va ularning bandligini ta’minlash bo‘yicha Ijtimoiy himoya milliy agentligi hamda Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi o‘rtasida qo‘shma mexanizmlarni yo‘lga qo‘yish.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Yangi tahrir). – Toshkent: «Adolat», 2023.
2. «Ta’lim to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, O‘RQ-637-son. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
3. «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, O‘RQ-641-son.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2021. – 464 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrdagi «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-4860-sonli Qarori.

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrdagi «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida»gi 638-sonli Qarori.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 24 dekabrdagi «Inklyuziv ta’lim va ijtimoiy himoya tizimini yangi bosqichga olib chiqish, ko‘p funksional inklyuziv-resurs markazlarini tashkil etish to‘g‘risida»gi PQ-818-sonli Qarori.

8. Республика Казахстан. Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования» от 26 июня 2021 года, № 56-VII ЗРК.

9. Концепция развития инклюзивного образования в Республике Казахстан на 2025–2030 годы. Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан.

10. Постановление Правительства Республики Таджикистан «О Национальной стратегии развития инклюзивного образования в Республике Таджикистан на период до 2045 года» от 30 сентября 2025 года, № 515.

11. Rieser R. Implementing Inclusive Education: A Commonwealth Guide to Implementing Article 24 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – London: Commonwealth Secretariat, 2012. – 394 p.

12. Barton L. Inclusive Education and Teacher Education: A Positive Data. – London: David Fulton Publishers, 2003. – 210 p.

13. Mitra M., Palmer M. Disability and Social Protection in Low- and Middle-Income Countries. // World Bank Economic Review. – Washington, 2018. – Vol. 32, No. 2. – pp. 145–168.

14. Xayitova F.K. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning huquqiy va institutsional asoslari transformatsiyasi. // «Ijtimoiy fikr va huquq» ilmiy jurnali. – Toshkent, 2024. – №2. – 45–52-b.

15. Axmedova D.A. Alohida ehtiyojli bolalarni ijtimoiy himoya qilishda pedagogik innovatsiyalar. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2022. – 180 b.